

Fore iau, 2 Gorffennaf...

Fore iau 2 Gorffennaf eleni bu datblygiad pwysig yn ymgrych Cymdeithas Enwau Lleoedd Cymru i warchod enwau. Cawsom wahoddiaid i osod ein hachos gerbron Pwyllgor Cymunedau, Cydraddoldeb a Llywodraeth Leol y Cynulliad. Roedd y Pwyllgor yn cynnal sesiwn dystiolaeth ar Fil yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru). Mae'r Bil yn parhau ar ei daith drwy'r Cynulliad Cenedlaethol.

Cafodd CELIC ei chynrychioli'n anrhyydeddus gan Rhian Parry. Yn ei thystiolaeth pwysleisiodd Rhian bwysigrwydd cynnwys enwau lleoedd o fewn cwmpas y bil. Mae'n bwysig diogelu enwau yn union fel y bwriedir gwarchod mein hirion, olion hynafol ac adeiladau hanesyddol. O'i phrofiad ymchwil hi ei hun, dangosodd Rhian mor hanfodol yw ystyried dystiolaeth enwau lleoedd wrth adlunio'r gorffennol. Rhoddodd engrheifftiau o'r amryw ieithoedd sydd wedi cyfrannu at ddatblygiad treftadaeth hanesyddol Cymru a lliwio enwau lleoedd y dwthwn hwn. Atgoffwyd y Pwyllgor nad oedd y gyfraith yn amddiffyn enwau lleoedd a bod engrheifftiau lu o enwau o'r bwysigrwydd i'r dreftadaeth hanesyddol a oedd naill ai wedi eu disodli neu dan fgythiad gan elfennau gwamal.

Pan ddaeth tro Aelodau'r Cynulliad i holi Rhian, roedd yn amlwg bod cryn gydymdeimlad â'r dadleuon roedd CELIC wedi gallu eu rhoi gerbron y Pwyllgor. Braf o beth oedd clywed awgrymiadau o du'r Aelodau eu hunain y dylid archwilio sut y gellid gwarchod enwau lleoedd. Hynny yw, roedd yna gydnabyddiaeth agored nad yw'r bil yn ei ffurf bresennol yn gwarchod enwau lleoedd ac roedd consýrn amlwg wedi ei fynegi am hynny. Ac awydd hefyd i geisio diwygio cwmpas y bil i gynnwys enwau lleoedd. Oni lwyddir i wneud hynny, gofid CELIC yw y bydd y sefyllfa'n dirywio ymhellach.

Tybed a all gweithgarwch Cronfa Dreftadaeth y Loteri Cenedlaethol yng Nghymru ac yng Nghernyw gynnig trywydd y byddai'n werth i'r Pwyllgor ei archwilio? Mae'r Gronfa Dreftadaeth yng Nghymru yn gyfrifol am gyllido cynllun Gwarchod ac yn ystyried enwau yn elfen gyflawn yng nghwmpas cyllido eu gweithgarwch treftadaeth. Byddai'n dda petai modd trosglwyddo cyfran o frwdfrydedd swyddogion Cronfa Dreftadaeth y Loteri yn hyn o beth i noddwyr Bil yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru).

Cafodd Rhian wrandawiad parchus a ddenodd ymateb calonogol; ond

Thursday morning, July 2 ...

Thursday morning July 2 this year saw a major development in the Welsh Place-Name Society's campaign to protect place-names. We were invited to put our case to the Assembly's Communities, Equality and Local Government Committee. The Committee was holding an evidence session on the Historic Environment Bill (Wales). The Bill continues its passage through the National Assembly.

Cynulliad Cenedlaethol Cymru
The National Assembly for Wales

Y Pwyllgor Cymunedau, Cydraddoldeb a Llywodraeth Leol
The Communities, Equality and Local Government Committee

Dydd Iau, 2 Gorffennaf 2015
Thursday, 2 July 2015

Cynnwys
Contents

[Cyflwyniad, Ymddybeuriadau, Dirprwyon a Datgan Buddiannau](#)

[Introductions, Apologies and Substitutions and Declarations of Interest](#)

[Craffu Cyffredinol: Y Gweinidog Gwasanaethau Cyhoeddus](#)

[General Scrutiny: Minister for Public Services](#)

[Bil yr Amgylchedd Hanesyddol \(Cymru\): Sesiwn Dystiolaeth 6—Dr Charles Mynors](#)

[Historic Environment \(Wales\) Bill: Evidence Session 6—Dr Charles Mynors](#)

[Bil yr Amgylchedd Hanesyddol \(Cymru\): Sesiwn Dystiolaeth 7—y Gymdeithas Enwau Lleoedd Cymreag](#)

[Historic Environment \(Wales\) Bill: Evidence Session 7—the Welsh Place-Name Society](#)

The Society was ably represented by Rhian Parry. In her evidence Rhian stressed the importance of including place-names within the scope of the bill. It is as important to protect these names as is the intention to protect standing stones, ancient remains and historic buildings. Based on the experience of her own research Rhian emphasized how crucial it is to consider the evidence of place-names in attempting to reconstruct the past. She gave examples of the various languages which have contributed to the development of the historical heritage of Wales and influenced the place-names of this day and age. The Committee was reminded that the law does not protect place-names and that many names of great importance to our historical heritage have been either replaced or are under threat of replacement by

frivolous alternatives.

When the time came for Assembly Members to ask Rhian questions, it was clear that there was considerable sympathy for the arguments the Society had put before the Committee. It was encouraging to hear suggestions coming from the Members themselves about how there should be an investigation into ways in which place-names could be preserved. That is to say, there was an open acknowledgment that the Bill in its present state does not protect place-names, and genuine concern was expressed on this matter. There was also a desire to attempt to revise the scope of the Bill to include place-names. Unless this succeeds, the Society's concern is that the situation will deteriorate further.

Perhaps the Committee could take the lead from the activities of the National Heritage Lottery Fund in Wales and Cornwall. The Heritage Lottery in Wales is responsible for funding the Gwarchod project and it considers place-names an independent element within the parameters of its heritage activities. It would be good to be able to transfer some of the enthusiasm of the Heritage Lottery Fund officers in this respect to the backers of the Bill for the Historical Environment (Wales).

Rhian was given a very fair hearing and an encouraging response but

rhaid i CELIC barhau i bwys o pharhau i gasglu tystiolaeth a pharhau i fanteisio ar bob llwyfan a chyfrwng i gyflwyno ein hachos.

Mae CELIC yn cefnogi'n llwyr y sylwadau ysgrifenedig isod a gyflwynwyd i'r Pwyllgor Cymunedau, Cydraddoldeb a Llywodraeth Leol gan Gomisiynydd y Gymraeg:

Dylai enw nodweddion ffisegol gweithgarwch dynol fod yn rheswm dros ddiogelu'r nodwedd yn yr amgylchedd hanesyddol, a thrwy hynny ddiogelu enw'r nodwedd. Yn hynny o beth dylai'r cofnodion amgylchedd hanesyddol gynnwys manylion pob ardal neu safle neu fan arall yn ardal yr awdurdod y mae ei enw o ddiddordeb hanesyddol a diwylliannol.

Dylai'r canllawiau a ddyroddir gan Lywodraeth Cymru ar gyflawni'r dyletswydd i greu cofnod amgylchedd hanesyddol gynnwys canllawiau penodol ynghylch enwau'r nodweddion ac iaith y cofnodion.

Dylai'r Gweinidogion Cymru ymgynghori ag arbenigwyr ar orgraff ac enwau lleoedd cyn dyroddi'r canllawiau.

Dylai'r Panel Cynghori ar Amgylchedd Hanesyddol Cymru gynnwys arbenigedd ym maes enwau lleoedd.

Dylai'r Pwyllgor ystyried a oes dulliau o warchod enwau lleoedd unai drwy ddiwygio cwmpas y Bil neu gyflwyno dulliau neu ddeddfwriaeth bellach.

Nid oes gan y Comisiynydd, mae'n wir, bwerau statudol ym maes enwau lleoedd. Un o amcanion strategol y Comisiynydd, sut bynnag, yw dylanwadu ar yr ystyriaeth a roir i'r Gymraeg mewn datblygiadau polisi a ddeddfwriaeth. Ar y sail honno, roedd hi'n briodol i'r Comisiynydd ofyn i'r Pwyllgor ystyried dulliau o warchod enwau lleoedd, naill ai drwy ddiwygio cwmpas y Bil neu drwy gyflwyno dulliau neu ddeddfwriaeth bellach.

Gellir gweld fideo o'r sesiwn ar

<http://senedd.tv/Meeting/Archive/87cb8f93-ff52-4257-ba5e-8aa818e63783>, gan ddechrau ar ôl 2 awr a 42 munud neu ddarllen trawsgrifiad ar
<http://www.senedd.assembly.wales/documents/s42331/2%20July%202015.pdf>

the Society must continue to lobby, continue to collect evidence, and continue to take advantage of every opportunity and medium to plead its cause.

CELIC gives its full support to the following written observations submitted to the Communities, Equality and Local Government Committee by the Welsh Language Commissioner:

The names of the physical traces of human activity should be a reason to protect such features in the historic environment, and in doing so protect the names of the feature. In that respect the historic environment records should include the details of each area or site or other location in the authority with a name which is of historical and cultural interest. The guidance issued by the Welsh Government on the discharge of the duty to create a historic environment record should include specific guidance regarding the names of the features included in the records and the language of the records.

Welsh Ministers should consult experts on orthography and place-names before issuing the guidance.

The Advisory Panel for the Welsh Historic Environment should include place-names expertise.

The Committee should consider whether there is a means of protecting place-names either by amending the scope of the Bill or introducing other methods or further legislation.

It is true that the Commissioner does not have statutory powers in the realm of place-names. One of the Commissioner's strategic aims, however, is to influence the consideration given to the Welsh language in policy and legislative developments. Because of this, it was appropriate for the Commissioner to ask the Committee to consider ways of preserving place-names, either through altering the scope of the Bill or through proposing other means or further legislation.

A video of the session can be seen at

<http://senedd.tv/Meeting/Archive/87cb8f93-ff52-4257-ba5e-8aa818e63783>, starting after 2 hours 42 minutes or read a transcript at
<http://www.senedd.assembly.wales/documents/s42331/2%20July%202015.pdf>

Protecting Welsh Place-Names

[!] If the members of the Communities, Equality and Local Government Committee are currently troubled by the prospect of introducing legislation that prohibits an individual changing the ancient Welsh name of their farm, cottage or field without consent, they might profit from considering the following simple questions:

Why preserve anything at all? Why not let the material world follow its deterministic path subject only to the natural law?

If we are to preserve things, why is a 1960s bus terminal in Merthyr worthy of more protection than an ancient Welsh place-name in Ceredigion?

If we are to protect place-names, why would a protection regime be any less proportionate, transparent and fair than a protection regime for buildings, wild flowers or endangered animals?

If we were to have a protection regime, why would Welsh citizens be less accepting of its rationale and provisions after the usual period of normalization?

Aros Mae'r Mynyddoedd Mawr....

..., ond ymddengys bod y gwynt sydd yn rhuo dros fynyddoedd Brycheiniog wedi chwythu rhai o'r enwau lleoedd i bob cyfeiriad.

Bannau Brycheiniog yw'r enw a ddefnyddir bellach am y rhes o fynyddoedd yn ymestyn o'r Fenni i Langadog, ond y Bannau gwreiddiol yw Bannau sir Frycheiniog uwchben Llyn y Fan Fach ar ororau sir Gaerfyrddin, gyda Bannau sir Gâr yn gyfatebol iddynt dros y ffin sirol.

Er mai 'Brecon Beacons' yw'r term Saesneg, annhebygol yw i'r Bannau wasanaethu erioed fel safleoedd coelcerth gyfathrebu, gan y byddai rhaid llusgo llwyth o danwydd dros bellter o 1.5km, gan esgynt 500m o'r A470 i Ben y Fan, gorchwyl anhygoel cyn oes hofrenyddion milwrol. Mae'n debyg bod yr enw Saesneg yn adlewyrchu cytseinedd yr enw Cymraeg.

Pen y Fan (886m) a'i efaill Corn Du (873m) yw mynyddoedd uchaf y De, ond yr enw gwreiddiol am gopaon canolog y Bannau oedd Cadair Arthur, ac mae'n drueni na lwyddwyd i gadw'r hen enw, sydd yn ein hatgoffa o gred Brycheinwyr mai dyn lleol oedd y Brenin Arthur!

Mae un ar bymtheg o enghreifftiau o 'Ban' fel elfen mewn enwau lleoedd ym Mrycheiniog, yn ymestyn o *Fan Foel a Fan Brycheiniog* yn y gorllewin, trwy *Fan Hir a Fan Fechan* uwchben Tawe, *Fan Fraith a Fan Gyhirich* (enw'r nant yw Gyhirich, o bosib disgrifiad o nant blethedig – ymddengys fel 'Gyhirich' ar fapiau swyddogol er gwaethaf yr ynganiad lleol) rhwng Crai a Chraig-y-nos ac ymlaen drwy *Fan Bwlch Chwyth a Fan Nedd* uwchben y Fforest Fawr. Saif *Fan Llia*, *Fan Dringarth a Brest y Fan* uwchben Senni, gyda *Fan Fynich* gerllaw. Mae hwn yn enw diddorol ynddo ei hunan: ceir ethygl esboniadol gyfareddol yn llyfr Kenneth Jackson: *Language and History in Early Britain*, p 701. Mae *Fan Fawr* uwchben yr A470 gyferbyn â Phen y Fan, a daw'r gyfres i ben gyda *Fan y Big* uwchben *Bwlch ar y Fan*, ychydig i'r dwyraint o Gribyn, cymydog dwyreiniol Pen y Fan.

Ymddengys yr olaf o dan enw rhyfedd iawn ar fapiau cynnar Brycheiniog: i Speede a Saxton, dyma 'Monuchdenny Hill'. Mae Peter Powell yn awgrymu mai 'Ban Uwch Benni' oedd yr enw gwreiddiol. Ar fap Saxton o Faesyfed, dangosir mynydd di-enw o'r un ffurf â Monuchdenny ar ei fap o Frycheiniog i'r gorllewin o bentref Fenni-fach, llecyn bach di-nod heddiw, ond man pwysig yn hanes Brycheiniog, o bosib y lle y symudwyd y Brythoniaid i lawr iddo o'r fryngaer gerllaw gan y Rhufeiniaid, a hynny'n rheswm iddynt hwythau adeiladu eu caer (Y Gaer) mewn llecyn anymarferol iawn uwchben Afon Ysgir. Ai dyma felly wir leoliad Ban-uwch-Benni?

Diddorol yw enwau'r mynyddoedd o gwmpas y Fenni Fawr: ger fferm ag enw hyfryd *Cydiad y Ddwysir* y saif Pen y Fâl, un o ddwy 'Sugar Loaf' yn y parthau hyn, ac, i'r de o Afon Wysg, mae'r Blorens, mynydd yr honnir iddo holli ar Ddydd y Croesholiad, ac sydd yn bell o fod yn bloryn bach. I'r gogledd o'r dref y mae Ysgyryd Fach ac Ysgyryd Fawr (y Mynydd Sanctaidd i lawer), gyda'i stori ysbryd a thafarn hynaf Cymru gerllaw. Awgrymwyd mai 'deilchion, ysglodion' yw ystyr yr enw.

Rhwng y Fenni a'r Gelli Gandryll mae mynyddoedd sydd ag enw syml – *Y Mynyddoedd Duon* – ond sydd yn aml yn destun dryswch oherwydd enw'r Mynydd Du ger Brynaman ym mhegwn arall y Parc Cenedlaethol, sefyllfa a wnaed yn fwy cymysglyd byth gan fedyddiad y goedwig yma gan y Comisiwn Coedwigaeth yn 'Black Mountain Forest'.

I Gerallt Gymro, Archddiacon Brycheiniog, yr enw oedd *Mynydd y Gadair*, a'r fan uchaf yma o hyd yw *Pen y Gadair Fawr*. Honnwyd mai o liw tywyll math arbennig o rug y daeth y disgrifiad 'du', ond mae'n fwy tebygol mai ar ôl plwyf Llanfihangel Cwm Du (plwyf Carnhuanawc, yn nyffryn Afon Rhiangoll) yr enwyd y mynyddoedd. Yma ceir *Y Das* uwchben Talgarth, a hefyd *Castell Dinas*, pencadlys Glyndŵr yn ei ymgyrch ym Mrycheiniog, ar ben safle castell Normanaidd uchaf Prydain, ei hunan ar ben bryngae'r Oes yr Efydd. Mae *Mynydd Troed* yn cymryd ei enw rhyfedd o siâp cyfuchlin y mynydd, gyda'r sawdl i gyfeiriad Crucywel, a'r camedd ar hyd Nant Sorgwm. Ai ffraethineb sydd wrth wraidd y Twmpa, enw Cymraeg 'Lord Hereford's Knob'?

Yn y mynyddoedd hyn y mae *Bwlch yr Efengyl*, sydd yn cysylltu Brycheiniog ac Anergyng (yn swydd Henffordd bellach) gyda'i gapeli cynnar iawn ym Maesyroneen ac Olchon, ond yn ôl Cymro o ardal y Gelli Gandryll yn y 20au, dyma *Fwlch y Fan Gul*.

Yr enw mwyaf diddorol yn yr ardal yw Mynydd Epynt, y mynyddoedd moel yng ngogledd Cantr Selyf rhwng Aberhonddu a Buellt, yn nwyo'r fyddin er dechrau'r Ail Ryfel Byd. Yr ail ran yw 'hynt', ond mae'r elfen gyntaf yn cyfateb i fôn y gair 'ebol', o'r un tarddiad â'r geiriau am geffyl, *hippos* yng Ngroeg, *equus* yn Lladin. Felly ystyr yr enw yw 'Llwybr y Ceffylau'. Yn wir, pan oedd y dyffrynnoedd yn llawn coedwigoedd a drysni, a pheryglon eirth, bleiddiaid a lladron yn llechu yno, dyma ffordd glir ac agored, yn caniatâu rhwydd hynt o'r Traeth Mawr ger Tydewi cyn belled â Cheintun dros Glawdd Offa, heb ddisgyn i ddryswhch y dyffrynnoedd ond dwy waith, i rydio Tywi ger Cynghordy a Gwy ger Erwyd.

Brynach Parri

Cafn Twm Bach (continued)

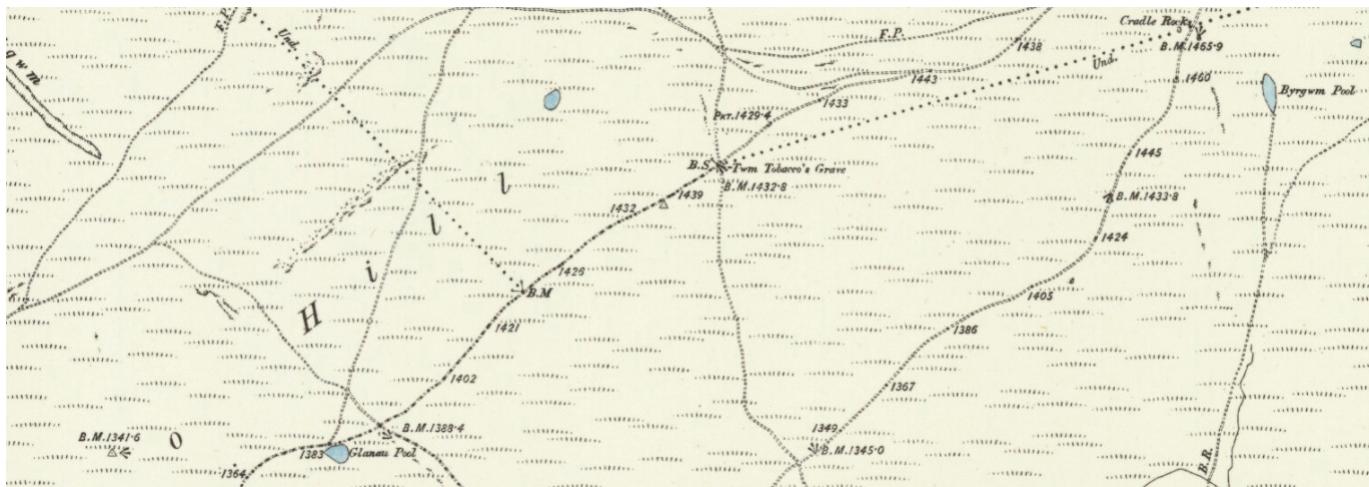
Since the appearance of the first part of 'Cafn Twm Bach' (Newsletter 7) Mr Peter Horsburgh has supplied a photograph of the Boat Inn and another of the bridge over the river Wye c.1890, and provided valuable evidence of the precise use of the terms 'catch', 'pool' and 'cafn'. Among fishermen on the Wye, a 'catch' typically refers to a pool and the position taken by a fisherman within it and sometimes the resting-place or 'lie' of a fish. A 'perch' by contrast is on the river bank. Catches and pools are grouped in 'beats' bearing distinctive names. The Welsh term *cafn*, with various anglicised forms and re-interpretations (*cavan*, *cefn*, *caban*), occurs throughout the length of the Wye down to the border with England and refers to both a 'catch' and the less specific 'pool'. Some of the *cafn* names mentioned in 'Angling Waters' in 1871 (Newsletter 7) are not in use but it is clear from the evidence supplied by Mr Horsburgh that *cafn* typically applied to a 'gutter pool'. Probably the best example of the latter is that now known as The Cafn, near the Nyth, a short distance upstream of the bridge, which may be identified with *Cafn Llwyfen* in 'Angling Waters' and *Cafn Llufan* in a later map of 'Beats, Pools and Catches in the upper Wye'. Mr Horsburgh describes this as 'a classic gutter pool' most clearly seen when the river is low when the entire width of the river is confined within the 'gutter'. The second element in *Cafn Llwyfen* may well be *llwyfan*², *llwyfen*⁴ 'raised floor, platform', rather than *llwyfen* 'an elm-tree', since the gutter pool has a ledge of rocks on its eastern (Radnorshire) side which becomes dry when the river is low. A similar topographical pattern can be seen at other gutter pools. The precise use of *cafn* in this sense on the Wye is interesting since it suggests very strongly that the name Cafn Twm Bach is taken directly from the adjoining river channel and that this name was later transferred to the adjoining ferry.

Cafn Twm Bach is best known from its association with the cattle drovers. The most vivid description of the 'Black Cattle Drovers' in this area is given by John Lloyd (*Historical Memoranda of Breconshire*, pp 53–4; also Richard Colyer: *Roads and Trackways of Wales*, pp 126–8; Shirley Toulson: *The Drovers' Roads of Wales*, pp 216–20; and Ceri Beavan in *Hills and Sunny Pastures*). Drovers from Cardiganshire, Carmarthenshire and Pembrokeshire met on the road running along the main ridge of Epynt and passed by way of the Drovers Arms and Griffin Inn over Cefn Hirwaun (SO 066441) to the small road that descends to the Wye to meet the main Llys-wen to Builth road nearly opposite Erwood Bridge. Just below the bridge was both the ford and the passage of Cafn Twm Bach. When the river was low, cattle forded the river, but when in flood, 'little Twm with his boat, Cavan-Twm-Bach ... ferried the cattle across'. Twm Bach is said to have drowned with his son when attempting to recover his boat after an accident on the river. Historians have been unable to provide a precise date for Twm Bach's tragic accident. The tale is clearly unreliable but who was Twm Bach?

The possibility that Twm Bach refers to an actual person here seems unlikely. If that were the case, however, it would be difficult to explain the identical occurrence of the same topographical name forty miles away on the Teifi. It is conceivable that Twm Bach is simply being applied here as a colloquial name for an anonymous person such as Joe Bloggs or John Doe or an inconsequential person. For example, Twm Bach was a tramp in the Pen uwch area of Ceredigion, a short man who worked in the fields dressed in a suit (<http://www.ceredigion.gov.uk/index.cfm?articleid=12275>). Twm was part of the name of six other Ceredigion tramps, which raises the possibility that it was a generic term for vagrants and 'nobodies'. The use of Twm in this way can be matched in English by the disparaging terms Tom Thumb for a dwarf and Tom-o-Bedlam for 'a harmless half-witted outcast' (*English Dialect Dictionary*) If we can accept this argument, then Cafn Twm Bach on both Teifi and Wye were respectively 'river-channel' and 'river-channel or ferry-boat associated with an unknown or inconsequential person'.

The second possibility is that Twm Bach may be a character in folklore, as suggested by Handel Jones, 'Gwlad Kilvert a Twm Tybaco' (*Western Mail*, 12 February 1996). On 3 July 1872 the diarist Francis Kilvert noted that 'Tom Tobacco's grave [was] on the top of the ridge where Llanbedr Hill marches with the Hill of Llandeilo Graban'. The 1889 OS 1:2500 map shows a boundary stone, *Twm Tobacco's Grave* (SO 109475), nearly three miles north-east of Glan yr Afon on the boundary between the parishes of Llanbadarn-y-garreg and Llanbedr Painscastle. Roy Palmer: *The Folklore of Radnorshire* (2001), p 21 describes the grave as marked by a three-foot high stone and cites a number of dubious stories which attempt to identify Twm: that he was a seller of contraband tobacco killed for his takings, a 'daughter' of Rebecca shot by soldiers, a pipe-making shepherd who died in a fight, and a squatter or *tŷ unnos* dweller who was buried on his little patch of ground to save the expense of a pauper's funeral. The possibility that Twm Bach derives from folklore is a very attractive one.

'Tobacco' itself may well prove to be a reinterpretation of Bach, possibly by way of colloquial 'baco' (for 'tobacco'). Handel Jones suggests a connection with a nearby stream Bachawy but historic forms of the stream-name lend little support.

A legendary Twm Bach is found in the tale of yr Ogo Ddu ('the Black Cave') near Cricieth. A letter by Edward Lhuyd 1693, published in *The Cambrian Journal* (1859) p 145, related the story of three musicians who entered the cave and could not find their way back. One was heard to play on his pipe at a location known as Braich y Bib, the other on his horn at Braich y Cornor, about two miles from where they entered the cave. These two lost musicians were recalled in the musical airs 'Ffarwel Dic y Pibydd' and 'Ffarwel Dwm Bach'. The latter is presumably that recorded as 'Ffarwel Twm Bach or Coety' (National Library of Wales, Cwrtmawr MS 264). **Richard Morgan**

Richard Morgan

Dau Enw

Bwlch y Fedwen

Mae'r A458 yn dringo drwy Fwlch y Fedwen o Fallwyd i'r Foel. Credaf fod yr enw yn deillio o'r ffaith fod ardal y Foel a Llangadfan yn enwog ers talwm am ddawnsio gwerin. Roedd William Jones, Llangadfan, wedi casglu dawnsiau gwerin ac yr oedd Ffair Ffyliaid yn Llanerfyl! Rwy'n meddwl fod pobl Mawddwy yn arfer tyrru i'r Foel a Llangadfan i ymuno yn y rhialtwch – yn enwedig ar adegau fel Calan Mai a'r Blygain. Roedden nhw yn dod i fyny'r Bwlch i ardal y Fedwen Fai, ac felly dyna'r enw: Bwlch y Fedwen. Dim ond theori, ond credaf fod gwirionedd yma yn rhywle.

Craig y Deryn, Dyffryn Dysynni

[called Craig y Deryn ... on account of the immense number of cormorants, rock-pigeons, crows, hawks, and other smaller birds, which inhabit and breed in that rock (Edward Jones, Bardd y Brenin)]

O'r llethr y tu ôl i ffarm Ty'n y Foel a'r topiau yna mae Craig y Deryn yn cymryd siâp ERYR perffaith – y pen ar ogwydd a'r ddwy ysgwydd fawr o boptu. Ewch i weld! Sylwais gyntaf tua ugain mlynedd yn ôl wrth gerdded Llwybr Mary Jones o Bennant i'r Bala. Rwtsh llwyr ydy'r stori am y bilidowcar! Fyddai'r hen Gymry erioed wedi cymryd y sylw lleiaf o'r bilidowcar – ond yn gweld yr eryr yn blaen iawn.

Marian Rees (Dôl Einion, Tal-y-llyn)

Cofnodion

Mae Cofnodion Cyfarfodydd y Pwyllgor Llywio ar gael i
aelodau ar ffurf electronig drwy gysylltu ag
angharad.fychan@googlemail.com

Minutes

Minutes of the Steering Committee's Meetings are available electronically for members by contacting
angharad.fychan@googlemail.com

Eisteddfod yr Urdd, Caerffili

Cyhoeddwyd erthygl gan Dai Thorne yn trafod enwau lleoedd Caerffili yn Rhaglen Swyddogol yr Eisteddfod a blog gan Angharad Fychan yn trafod enwau caeau Llancaeach Fawr ar wefan Cynefin: <http://cynefin.archiveswales.org.uk/cy/caeau-llancaeach/>.

Y Sioe Fawr

Cyhoeddwyd erthygl gan Richard Morgan ar enwau lleoedd sir Fynwy (y sir nawdd) ym Mlwyddlyfr y Sioe. Cyhoeddodd Angharad flog ar enwau caeau cartref llywydd y Sioe (Trostre Court, sir Fynwy) ar gyfer gwefan Cynefin: <http://cynefin.archiveswales.org.uk/cy/sioe-fawr-2015-edrych-ar-darddiad-enwau-caeau/>. Roedd ffurflenni aelodaeth a rhagleni cynhadledd CELIC yn cael eu harddangos yn y Sioe ar stondin y Llyfrgell.

Eisteddfod Maldwyn a'r Gororau

Cawsom flasu croeso cynnes Maldwyn ar faes Mathrafal a llety ardderchog ym mhafiliwn Y Lle Hanes. Ffrwyth cais i'r loteri gan gymdeithasau hanes y sir oedd ein lleoliad eleni a rhoddyd digon o le i ni daenu'n hadnnydd i'r eithaf. Bu'r Lle Hanes yn llwyddiant ysgubol ac ymwelodd rhyw chwe mil o eisteddfodwyr â'r grychfan newydd hon dros yr wythnos. Paratowyd paneli ysblennydd i arddangos gwaith detholiad nifer mawr o gymdeithasau hanes lleol. Cafwyd blas eithriadol ar y bröyd er bod ambell fwch amlwg yma ac acw. Ni soniwyd er enghraift, am Llwydiaid Dolobran a Thŷ Cwrdd y Crynwyr sydd o fewn ychydig gaeau i'r maes ym Mathrafal. Gyda ni hefyd roedd Casgliad y Werin, prosiect Cynefin, y Comisiwn Henebion, Cadw ac Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys, a phawb yn cydweithio'n braf iawn.

Ar ein stondin roedd posteri sylwedol: erthyglau Angharad Fychan i bapur bro Y Tincer; trafodaeth am enwau map Idris Mathias gan Dai Thorne, Pyllau Afon Dwyfor gan Alan Cromey ac enwau darn o'r glannau ger y Fordy gan Ifor Williams.

Diolch fod gennym un fel Ifor i'w darparu mor broffesiynol. Cawsom hefyd gyfle i ddangos y map digidol yn ysbeidiol pan weithiai'r Wi-Fi a braf oedd croesawu Alun Jones, Glan-rhyd, Pencarreg, Dafydd Jones, Siop yr Hen Bost, Blaenau Ffestiniog, ac Elfed Gruffydd, Llŷn, y tri wedi cyfrannu enwau i'r map.

Arwyddodd 58 ein ffurflen, rhai i ofyn am ystyron enwau a byddwn yn cysylltu â nhw neu'n eu cyfeirio at lyfrau Hywel Wyn Owen a Richard Morgan. Ymwelodd llawer mwya. Ymaelododd pump a chroesawn eu cynnig i gyfrannu sgiliau a phrofiad. Fe ddysgasom lawer. Eglurodd Curon Davies sut yr aeth ati i gael gwybodaeth am newid enwau yn sir Benfro gan ddefnyddio Deddf Rhyddid Gwybodaeth. Soniodd D Jones fod gando fap ag arno enwau llethrâu a chreigiau yn ardal Ponterwyd i'w gosod ar ein map digidol. Clywsom gan Elwyn Breeze iddo gasglu enwau caeau a ffermydd Bro Ddyfi wedi cael ei sbarduno gan 'Caeau Cymru', a Margiad Roberts, Llangwnnadl, yn sôn am ei diddordeb mewn hanes enwau lleoedd yn y papur bro lleol. Gŵyr Ruth Huws am enwau ffermydd ac ati yn ardal Dolwyddelan a Phenmachno lle plannwyd coed gan y Comisiwn Coedwigaeth.

Cawsom flas ar sawl sgwrs ddifyr a diolch i'r canlynol am roi amser i redeg y stondin: Angharad Fychan, Carrie White (arweinydd Y Lle Hanes), Aled Powell, Lona Mason, Elinor Gwynn, Dai Hawkins, Haf Meredydd, Cathrin Williams, Siân Gruffudd, Gareth Bevan, Ifor Williams, Megan Tomos a Dei Tomos. Paratodd Angharad ffurflenni i bobl gofnodi newid enwau ac fe gafwyd ychwaneg o dystiolaeth ar gyfer ein hymgyrchoedd. Un enw sobor o ddigalon a gwamat ar dŷ yw'r enw 'Two Hoots' (sef 'waeth gen i am eich hen enwau Cymraeg').

Gerllaw, ar sgrin gyffwrdd ANFERTHOL Casgliad y Werin, cawsom osod deg ar hugain o enwau pentrefi ym mro'r eisteddfod, ynghyd â lluniau ac esboniadau o ystyron yr enwau o'r llyfr gwerthfawr *A Study of Montgomeryshire Place-Names* gan Richard Morgan, un o'n haeldodau. Cawsom ganiatâd yr awdur a Gwasg Carreg Gwalch i ni eu defnyddio ac roedd modd cyffwrdd ag enw ar fap a gweld testun a lluniau Richard. Diolch i Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys ac i Jeff Spencer am anfon rhai lluniau i ni eu defnyddio. Gallwch weld yr enwau ar wefan Casgliad y Werin, a diolch yn fawr i Hazel, Berian a Gruffydd am eu cymorth parod. Ewch at y map o Feifod neu gosodwch Meifod yn y blwch ac fe welwch ein cyfraniad ymysg eraill.

Mawr obeithiwn y gellir dal ati i gynnal Y Lle Hanes mewn eisteddfodau sydd i ddod ac mae nifer ohonom yn ymchwilio ffyrrd i wneud hyn yn ffaith yn y Fenni yn 2016. Gobeithiwn y bydd pobl Gwent yn dod i gyfarfod ym mis Medi eleni i drafod y posibilrwydd ac anogwn ein haeldodau lleol i gefnogi.

Cafwyd 'deuawd' gan Einion Gruffudd a Rhian Parry ym mhabell y Llyfrgell Genedlaethol ar y testun 'Enwau ein Cynefin' a diolch i Emrys am ddenu sylw eisteddfodwyr at y digwyddiad. Trafodwyd enghrefftiau o enwau caeau yn Ardudwy,

yn Nhryweryn, Llanwddyn ac ym 'Mhen-y-cae', 'Ben-ce' ar lafar, sef yr enw gwreiddiol ar Ebbw Vale cyn creu 'Glyn Ebwy' yn weddol ddiweddar. Clywsom hyn gan Dr Mary Wiliam, arbenigwraig ar y dafodiaith a'r ardal, wrth iddi ymwend â'r Lle Hanes y bore hwnnw. Mae'n werth mynd i'r eisteddfod er mwyn cyfarfod pobl wybodus a difyr, a dysgu rhywbeth newydd pob dydd. Mae'r Degwm yn ennyn diddordeb eithriadol ymssg pobl Cymru ac mae'n hen bryd iddo dderbyn sylw dyladwy haneswyr. Gallwn ddatblygu cynlluniau diddorol iawn ar y cyd efo Cynefin gan ddefnyddio dogfennau'r Degwm i ddatgloi hanes, enwau ac ansawdd a natur y tir. Unwaith eto cyhoeddwyd blog gan Angharad Fychan ar wefan Cynefin: <http://cynefin.archiveswales.org.uk/cy/hanes-enwau-mathrafal-a-meifod/>.

Ein gwefan

Yn anffodus mae'r hen wefan yn segur, wedi ei rhewi am byth ar ôl mudo o'i hen gartref ym Mhrifysgol Bangor. Diolch o galon i Ganolfan Bedwyr am ei geni a'i lletya cyhyd. O'r diwedd, daethom yn nes at greu'n gwefan newydd ac edrychwn ymlaen at roi sylw iddi yn y rhifyn nesaf. Bydd yn cynnwys crona ddata genedlaethol o enwau lleoedd gan dynnu ar y map digidol sydd gennym eisoes drwy gydweithrediad parod Cyfoeth Naturiol Cymru. Ein her nesaf fydd creu dolen gyda'r Arolwg Ordnans er mwyn dylanwadu arnynt. Bydd hefyd yn cynnwys crona ddata y diweddar Terry James o enwau Sir Gaerfyrddin a drosglwyddwyd i'n gofal gan Heather James. Yn y cyfamser, cofiwch fod gennym dudalen Facebook, sydd yn boblogaidd iawn gyda thwf cyson yn nifer y dilynwyr, lle gallwch gael newyddion a lawrlwytho ffurflenni ac ati.

Gweithgareddau eraill

Ar ben hyn bu nifer o aelodau'r Gymdeithas yn rhoi darlithoedd a sgyrsiau i gymdeithasau amrywiol. Bu Dewi Evans yn darlithio ar 'Enwau Lleoedd Patagonia' yn Neuadd Bentref Llanelltud, darlith a drefnwyd gan y Gymdeithas ar y cyd â Chymdeithas Cymru-Ariannin a Chymdeithas Hanes Sir Feirionnydd. Bu David Thorne, Hywel Wyn Owen, David Parsons, a Gareth Bevan yn darlithio hefyd. Cafwyd taith gerdded yn edrych ar enwau lleoedd rhan o afon Seiont gydag Ifor Williams a Tony Lovell a drefnwyd gan y Gymdeithas ar y cyd â Chymdeithas Ddinesig Caernarfon. Mae Angharad Fychan, David Thorne, a Deric John yn dal i fod yn gyfrifol am golofnau mewn papurau bro sy'n trafod enwau'n ddifyr.

Beth amdanoch chi?

Beth am i chi'r aelodau drefnu digwyddiadau ar ran y Gymdeithas yn eich ardaloedd chi. Er enghraift, taith gerdded ar enwau eich ardal, neu sgwrs yn y neuadd neu'r safarn leol. Bydd Gwarchod yn cyfrannu at y costau. Croeso hefyd i bytiau i'r Cylchlythr a thystiolaeth am newid enwau. Cofiwch am ein dwy gystadleuaeth ond cyn hynny, dewch yn llu i'r Gynhadledd a'r Cyfarfod Blynnyddol.

Cymdeithas Enwau Lleoedd Cymru

Cynhadledd 2015

Eleni, ddydd Sadwrn 3 Hydref, ar gyfer pumed gynhadledd CELIC rydym yn gadael campws colegol ac yn mentro i faes Sioe Frenhinol Cymru, Llanelwedd, canolfan gweithgareddau cefn gwlad, sy'n briodol iawn gan fod y rhan fwyaf o enwau lleoedd Cymru â'u gwreiddiau yn y tir a'r caeau. Estynnir croeso gan David Thorne, Cadeirydd y Gymdeithas, a Dai Hawkins ar ran Cymdeithas Sir Faesyfed, ac fe agorir y gynhadledd gan Dei Tomos, Is-Gadeirydd CELIC, sy'n gwneud cymaint i hybu a dehongli cefn gwlad a threftadaeth. Yn Abertawe y llynedd bu cryn ddiddordeb yn arddangosfa Cynefin, prosiect digido mapiau Degwm Cymru. Eleni fe fydd Einion Gruffudd yn cyflwyno mwy o wybodaeth am y prosiect, a leolir yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Un o amcanion CELIC yw codi ymwybyddiaeth o enwau lleoedd y tu allan i Gymru. Y llynedd bu Oliver Padel yn trafod enwau yng Nghernyw, ac eleni sôn am enwau'r Alban y bydd Simon Taylor, Prifysgol Glasgow, un o ysgolheigion disgrifiol yr Alban. Mae gan y Gymdeithas berthynas adeiladol â Chyfoeth Naturiol Cymru ac fe fydd Keith Jones yn trafod mapiau amrywiol CNC. Roedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn gyfnod o chwilfrydedd am eiriau ac am enwau lleoedd, a'r eisteddfodau yn gyfrwng amlwg i hybu'r brwdfrwyddeb hwnnw. Bydd Marion Löffler, Canolfan Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd Prifysgol Cymru, Aberystwyth, yn trafod cynyrrch rhyfeddol yr eisteddfodau mewn traethodau enwau lleoedd. David Parsons wedyn fydd yn sôn am enwau personol ac enwau lleoedd yn Swydd Amwythig, yn arbennig y rhannau hanesyddol Cymraeg o'r sir ddiddorol honno. Gorffennir y gynhadledd gyda'r Cyfarfod Cyffredinol Blynnyddol a lywyddir gan David Thorne. Eleni rydym yn falch iawn o groesawu nifer o aelodau o'r Society for Name Studies in Britain and Ireland, sy'n adlewyrchu'r modd y mae CELIC wedi ennill statws yn mysg cymdeithasau enwau lleoedd Prydain.

Landmarks

Robert Macfarlane (ISBN: 9780241146538; Hamish Hamilton, 2015 £20.00)

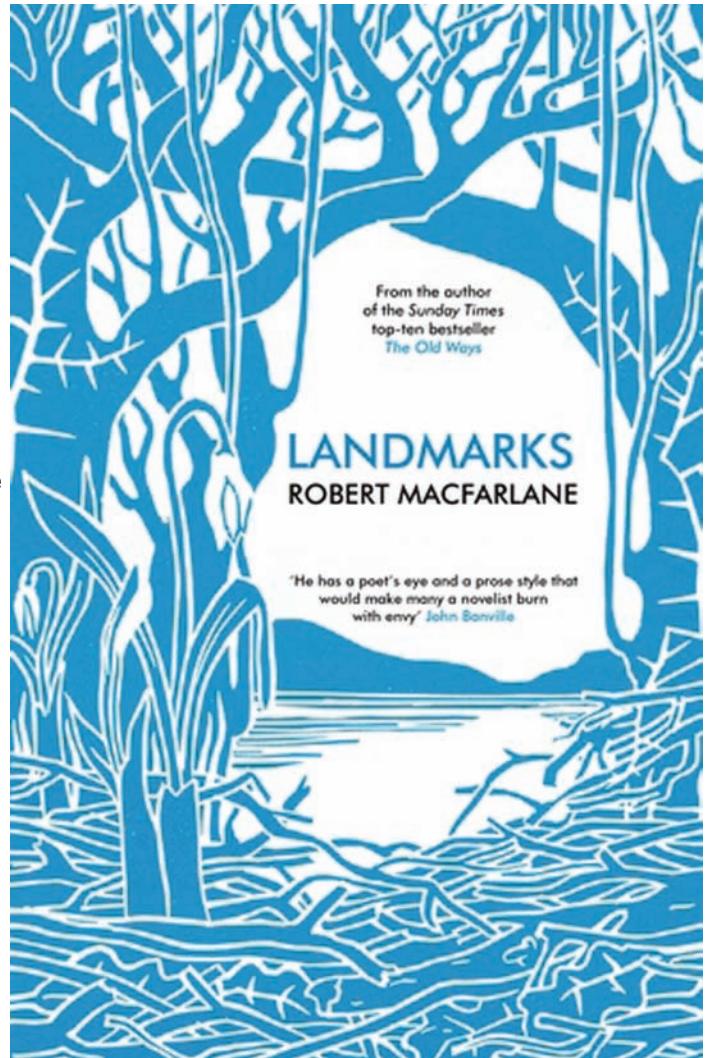
This book is very difficult to categorize. The author describes it as ‘a book about the power of language ... to shape our sense of place. It is a field guide to literature I love, and it is a word-hoard of the astonishing lexis for landscape that exists in the compulsion of islands, rivers, strands, fells, lochs, cities, towns, corries, hedgerows, fields and edgelands uneasily known as the British Isles’. After the initial essay come ten chapters on the work of various writers, each followed by a glossary of words for specific aspects of landscape, nature and weather in many varieties of English and Scots, Romany, Cornish, Welsh, Irish, Manx, and Channel Islands French. This note is not intended as a proper review but as an opportunity to point out some things which may be of interest to Society members.

In 2004 AMEC filed an application to build Europe’s largest wind farm on the Brindled Moor on Lewis. They admitted that ‘the effect on the landscape resource, character and perception [of Lewis would be] major and long-term’. In Macfarlane’s words, ‘[i]t was in the interests of AMEC to characterize the moor as a wasteland, a *terra nullius*’. So the islanders ... ‘started both to salvage and to create accounts ... which ... might restore both particularity and mystery to the moor, and thus counter the vision of it as a “vast, dead place”. One of these was a booklet about the paths and tracks of the moor; another a collection of the poems and folk-songs written about the moor; a third a long word-list entitled ‘Some Lewis Moorland Terms: A Peat Glossary’. The islanders were successful; the application was refused, in part as a result of these accounts creating a change of perception.

Reading the Peat Glossary led Macfarlane to want to create a compendium of ‘features of place – words that together constituted a vast vanished, or vanishing, language for landscape’. Another influence on him was Richard Cox’s *The Gaelic Place-Names of Carloway, Isle of Lewis: Their Structure and Significance* (2002). ‘Its eleventh section, titled “The Onomasticon”, lists the hundreds of toponyms identifying “natural features” of the landscape. Unsurprisingly for such a maritime culture, there is a proliferation of names for coastal features – narrows, currents, indentations, projections, ledges, reefs – often of exceptional specificity. ... There are more than twenty different terms for eminences and precipices, depending on the sharpness of the summit and the aspects of the slope.’ ‘Reading “The Onomasticon”, you realize that Gaelic speakers of this landscape inhabit a terrain which is, in Proust’s phrase, “magnificently surcharged with names”. For centuries, these place-names have spilled their poetry into everyday Hebridean life. They have anthologized local history, anecdote and myth, binding story to place. They have been functional – operating as territory markers and ownership designators – and they have also served as navigational aids. Until well into the twentieth century, most inhabitants of the Western Isles did not use conventional paper maps, but relied instead on memory maps, learnt on the land and carried in the skull,’ which Angus MacMillan, a Lewisian, calls ‘an early form of GPS: the Gaelic Positioning System.’

In compiling his glossaries Macfarlane writes ‘Most fascinating to me are those terms for which no counterpart of comparable concision exists in another language. ... As well as these untranslatable terms, I have gathered synonyms – especially those that bring new energies to familiar phenomena. The variant English terms for ‘icicle’ – aquabob (Kent), clinkerbell and daggler (Wessex), cancervell (Exmoor), ickle (Yorkshire), tankle (Durham), shuckle (Cumbria) – form a tinkling poem of their own.’ ‘But [the glossaries] are not intended as scholarly to the point of definitive; rather as imaginative resources, as testimony to the vivid particularities of language and landscape, as adventures in the word-hoard – and as prompts to vision’.

There are nearly fifty Welsh words in these glossaries. It is easy to see how some earned their place: *cadair* ‘mound or hill shaped like a seat (as place-name element); fort, defensive settlement’, *moel* ‘of a hilltop or mountain summit: treeless, rounded (literally “bald”)’, *aber* ‘mouth of a river (into the sea), estuary; confluence of a lesser with a larger river’, *cymer* ‘confluence of two or more rivers or streams’, and *ynys* ‘island; raised area in wet ground’; also *bala*, *ceulan*, *ceuffordd*, *cromlech*. It is interesting to see the group of adjectives ending in *-og*: *celynog*, *cyllog*, *grugog*, *perthog*, *rhedynog*, *tafolog*; but what is so special about *pyllau* ‘pools, puddles’, *bwlich* ‘pass’, *lllyn* ‘lake’, and *mynydd* ‘mountain, hill’? *Cwm* ‘valley’ would have been more interesting if compared with English *combe*, *coombe* ‘valley: in the chalk-lands of southern England, a hollow or valley on the flank of a hill, or a steep short valley

running up from the sea coast; in Cumbria or Scotland, a crescent-shaped scoop or valley in the side of a hill' and with *dyffryn* (not included). It is amusing to see *pant* 'small declivity on the side of a hill, generally without water' noted as 'Herefordshire' and Welsh *pant* ignored. There is no space to list the other Welsh words in these glossaries. The strangest word with Welsh connections is mentioned in the body of the book not in a glossary: 'MAMBA country: Miles And Miles of Bugger All' 'the acronym that Welsh farmers fondly use to describe the hills of the Elan range in mid-Wales'. The author gives no source for the alleged attribution to mid-Wales farmers, and the word 'fondly' seems rather strange here. All in all, the non-'English' (in the broadest sense) portion of the glossaries seems something of a mixed bag,

This leads me to the book's Postscript, which mentions the work of Simon Fitzwilliam-Hall, 'Language in the Landscape: A Multilingual Glossary of Topographical Terms and Place-Name Elements in the Afro-Eurasian Lands', an almost impossibly ambitious attempt at creating a global glossary of landscape words.

This book is well worth reading. These are only notes made while turning the pages. I am grateful to Morfydd Owen for drawing my attention to *A Poet's Field Guide*, an article by Robert Macfarlane on this subject in CAM (= Cambridge Alumni Magazine) 74 (Lent 2015) p 32–7 (<https://www.alumni.cam.ac.uk/magazine/cam-74>)

Gareth A Bevan

Tom Jones

Oherwydd ei ddiffyg profiad yn y fath barchus swydd â Chadeirydd Cymdeithas Edward Llwyd, mae'n rhaid i mi gyfaddef nad oeddwn yn orhyderus y byddai Tom Jones yn ymgodi'n llwyr i'r her pan glywais gyntaf am ei apwyntiad i'r cyfryw waith. Gwladwr cyffredin o Ben Llŷn ac Eifionydd oedd Tom, wedi ei fagu i sŵn yr afon a'r ehedydd, nid i fyd y coridorau a'r swyddfeidd. Cafodd ei hyfforddi yng Ngholeg Amaeth Glynllifon a dilynodd yrfa wedyn fel cipar afon. Dyna ble dois i ar ei draws gyntaf, gan ddechrau cydweithio ag o i sefydlu lloches i'r dyfrgi prin (ar y pryd) yn y fignen honno sy'n dwyn yr enw Cors Gyfelog, cors sydd yn gwahanu Afon Dwyfor a Afon Desach yn Eifionydd. Daeth y dyfrgi o'r diwedd yn ôl i'w filltir sgwâr a braf fyddai meddwl nad bychan oedd ein cyfraniad ni at hynny.

Efallai mai ei brofiad fel cipar a'i cymhwysodd i ymgymryd ag esgidiau mawrion Dafydd Dafis gynt – cadeirydd a sylfaenydd Cymdeithas Edward Llwyd – a llwyddo ynddynt. O myfi o ychydig ffydd! – beth bynnag oedd i gyfri am ei lwyddiant, mi wnaeth dri thymor yn y gwaith yn ddiwrthwnebiad cyn i'w iechyd gael y gorau arno. Wrth eu ffrwythau yr adnabyddir hwynt.

Gwyddai Tom pryd i ymyrryd a phryd mai taw piaw hi. Gwyddai sut i gydnabod syniadau da gan eraill, ac eto eu mabwysiadu fel rhan o'r doethineb corfforaethol. Gwyddai pa bryd i ymbresenoli ei hun mewn cyfarfodydd, a phryd i gadw draw. Ni chwenychai anrhyydedd na gogoniant iddo ei hun y tu hwnt i'r hyn oedd yn briodol. Torchai ei lewys ar y stondin ym mhob Eisteddfod ac ymunodd yng ngwaith gwirfoddol y Gymdeithas fel aelod cyffredin. Ymunodd â'r teithiau wythnosol nes i'r cyhyrau ddechrau methu. Wedyn aeth ati i drapi o gwylfynod heb fath o brofiad, gydag Arfona, ei wraig a'i gariad oes. Bu'n treulio oriau gefn gaeaf yn trawsgrifio hen ddogfennau i Dywyddiadur Llên Natur er gwaethaf castiau a mympwyon hen gyfrifiadur!. Trwy hyn oll, cadwai afael ar yr hyn sydd yn cymhell aelodau i weithredu. Cadwodd ei feddwl yn agored, a'i farn yn gytbwys. Cadwodd y ffydd.

Roedd Tom yn deall pobl i'r dim. Na, doedd dim angen i mi boeni o'm rhan fy hunan am gefnogaeth wrth i mi geisio arbrofi gyda phrosiectau nad oedd ynt bob amser yn rhan amlwg o brif lif gwaith Cymdeithas Edward Llwyd. Wrth i rai weithiau geisio gwthio'r ffiniau roedd Tom yn ddiddychrynn. Nid dyn y siop siarad ydoedd. Disgwyliai ffrwyth i waith, ac roedd gas ganddo i neb din-droi yn yr unfan. Cefais innau flynyddoedd o gydweithio siriol a hapus gydag o, yn datblygu'r prosiectau hyn gyda'i gefnogaeth lwyraf – ond wedi ei chymedroli weithiau gan ambell chwip a ffrwyn pan oedd dyn yn ei frwdfrydedd mewn peryg o fynd ar chwâl!

Cofiw mai o dan ei oruchwyliaeth ef y sefydlwyd Cymdeithas Enwau Lleoedd Cymru, mewn cynhadledd Llên Natur dan ei sang rai blynyddoedd yn ôl. Diolch i Tom, ni chawn fyfth anghofio'r potensial sydd rhwng pobl – y trydan sydd rhwng yr academydd a'r amatur brwd frydig, rhwng y gair a'r hyn mae'r gair yn ei gyfleo, rhwng y profiad a'r mynegiant o'r profiad, rhwng disgyblaeth a chariad. Oes, mae trydan yn y berthynas rhwng anifail a'i gynfin.

Duncan Brown

Golygyddol

Ym mhob pen mae piniwn. Beth yw'r piniwn yn eich pen CHI?
Dyweddwr wrthym yn enwaulleoedd@gmail.com.

Nid yw unrhyw farn a fynegir yn y cylchlythyr hwn o anghenraeid yn fynegiant o farn y Gymdeithas na'r Golygydd.

Cysodi / Typeset by: Ifor Williams

Editorial

What's your take on place-names?. Let us know at enwaulleoedd@gmail.com.

Opinions expressed in this newsletter are not necessarily those of the Society or of the Editor.

Golygydd / Editor: Gareth A Bevan

Llechryd

Yr elfennau yn yr enw yw 'llech' a 'rhed' a cheir tystiolaeth bod rhed o gerrig sarn a chored ar draws Afon Teifi yn y fan hon o gyfnod cynnar. Hwylosodd Pont Llechryd siwrneio ar draws yr afon yn ogystal â dynodi'r ffin rhwng y canfyddiad traddodiadol o ddŵr morol islaw'r bont a dŵr croyw uwchlaw iddi. Ceir sôn am bysgodfeydd Llechryd yn y bedwaredd ganrif ar ddeg, ac erbyn y ddeunawfed ganrif roedd cored wedi ei chodi yn Llechryd a honno ryw filltir uwchlaw Cored Cilgerran. Argae i ddal pysgod yw cored: pyst wedi eu gyrru i wely'r afon (neu'r môr) a gwial wedi plethu rhngddynt. Cored Cilgerran a gaiff sylw gan Gerallt Gymro (c.1146–1223) a chan yr hynafiaethydd George Owen (1552–1613). Anodd bod yn holol bendant ynglŷn â dyddiad adeiladu'r gored yn Llechryd ond yn ystod teyrnasiad y Frenhines Anne (1702–14) daeth yr eiddo enillfawr hwn i ddwylo teulu Coedmor ac eiddyn nhw oedd yr hawl i bysgota rhwng Cored Llechryd a Phont Aberteifi.

Mae 'cored' yn elfen sy'n digwydd yn gyffredin mewn enwau lleoedd: Cored Nedd, Ystradfellte; Cored Pwll y Gwyddau (1553), Eglwys-bach, sir Ddinbych; Cored yr Abad, Llanismel (St Ishmael), sir Gaerfyrddin. Mae'r enw Penygored yn tarddu'n uniongyrchol o'r gored hon yn Llechryd. Roedd hen ffermdy Penygored yn rhan o blwyf Maenordeifi yn wreiddiol ond yn ddiweddarach daeth yn rhan o blwyf cyffiniol Cilgerran, ill dau yn sir Benfro. Erbyn 1786 roedd Cored Llechryd mewn cyflwr reit fregus a doedd hi ddim yn ormod o gamp i dri chant o ferched Beca ei distrywio ymhellach yn 1843. Abel Lewes Gower o blas Castell Malgwyn, Llechryd, un o lywodraethwyr Banc Lloegr, oedd piau'r 'Eog Gored', chwedl yntau, ar y pryd.

I ddychwelyd at Penygored – a chyfres o enwau perthynol. Rhwng 1764 a 1770 sefydlwyd gwaith alciam sylweddol, Gwaith Penygored, dan amryw berchnogion. Mae traddodiad i'r gwaith gael ei sefydlu'n wreiddiol ar lan Ceredigion i'r afon, ar ddôl a elwir Dôl y Gored. Dywedid bod olion camlas gul i'w canfod ar y ddôl hon, camlas y bwriedid iddi ddargyfeirio dŵr i'r gwaith newydd o Afon Teifi o fan ychydig islaw Pont Llechryd. Dywedid bod swm y dŵr y gellid ei dynnu yn annigonol at ddibenion y gwaith alciam ac aed ati'n ddiymdroi i godi'r gwaith ar lan sir Benfro ar dir Penygored. Cloddiwyd camlas yr ail gynnig yn ddyfnach ac yn lletach ac roedd hon yn caniatâu cludo dŵr o fan ychydig islaw Eglwys Maenordeifi i'r safle newydd. Roedd y gwaith alciam yn ei anterth tua 1770 a'r gweithlu, ar y cychwyn o leiaf, wedi eu denu'n bennaf o sir Fynwy ac o dde-orllewin Lloegr. Cafwyd amryw berchnogion yn mentro yn y cyfnod cynnar ond yn ddiamheul bu'r gwaith fwyaf llewyrchus dan oruchwyliaeth Syr Benjamin Hammet, brodor o Wlad-yr-Haf. Yn ôl traddodiad lleol, roedd cyflogaeth yno am gyfnod i hyd at ddau neu dri chant o weithwyr. Ond mae allbwyn dwy felin Penygored yn adrodd stori wahanol ac yn awgrymu bod elfen o or-ddweud wrth gyfrif pennau'r gweithlu.

Mae'n ymddangos fod Hammet wedi ei swyno gan Ddyffryn Teifi. Prynodd Penygored ynghyd â fferm Castell Maelgwyn. Cododd dŷ sylweddol iddo ei hun. Collwyd yr enw Penygored o lafar gwlaid a daethpwyd i adnabod y plasty yn 'Tŷ mawr' ac yn 'Tŷ mawr y Gwaith'. Coffeid yr enw Penygored, sut bynnag, am gyfnod ychydig yn hwy ar lyfrau treth y plwyf. Yr enw a ddewiswyd gan Syr Benjamin ar ei gartref newydd oedd 'Castle Maelgwyn' gan i'r plasty gael ei godi ar dir fferm o'r enw hwnnw. Roedd y gored ychydig uwchlaw'r plas. Pan fu farw Syr Benjamin Hammet yn 1800, etifeddwyd yr eiddo gan ei wraig a'i fab. Ni lewyrchodd y gwaith dan y gyfundrefn newydd a dechreuwyd chwalu'r adeiladau erbyn 1806. Yn 1824 gwerthwyd y stad ar orchymyn y Llys Siawnsri. Fe'i prynwyd gan Abel Anthony Gower, perchen stad gyfagos Glandyfan. Bu'r ystad yn Llechryd yn eiddo i'r teulu hwn tan 1948. Mae Hammet Street yn y Dinas yn Llundain a stryd o'r un enw yn Taunton, tref enedigol Syr Benjamin Hammet, yn coffáu perchen ac adeiladwr y plas. Trowyd y plas yn westy gwledig yn 1960 a than yn ddiweddar bu'n arddel yr enw Castell Malgwyn. Erys y gwesty: ond yn 2012 fe'i hagorwyd gan y perchnogion newydd dan yr enw 'Hammet House'.

NOTICE.

BEING informed that the people, styling themselves **Rebeccaites**, were assembled on Llechryd Bridge, on Tuesday night, the 18th instant, with the declared intention of destroying the **SALMON WEAR**, now in my occupation; and having been informed, that altho' their nefarious and unlawful designs were, upon that occasion, frustrated by the arrival of a military Force, yet, that they have intimated their determination to repeat the attempt.

I hereby give Notice,

That upon the commission of any such aggression upon that, or any other part of my **Property whatsoever**, or upon the **Property** of any of my **Neighbours in this District**, I will immediately discharge every Day Labourer at present in my employment; and not restore one of them, until the Aggressors shall have been apprehended and convicted.

ABEL LEWES GOWER.

Castell-Malgwyn, 24th July, 1843.

RHYBYDD.

Hysbyswyd i mi fod y bobl a alwant eu hunain Rebeccaaid, wedi ymgynull ynghyd ar Bont Llechryd, ar nos Fawrth, y 18fed o'r mis hwn, i'r dyben i ddistrifio yr Eog Gored (*Salmon Wear*) sydd yn bresennol yn fy meddiant; ac hefyd, fod eu hamcan drygionus ac anghyfreithlon, yr amser hwnw, wedi cael ei ddiddymu gan bresennoldeb y Milwyr; ond eto, amlygant eu hamcanion penderfynol i wneuthur ail rurh. Hyn sydd i hysbysu, mai ar gyflawniad y fath ddinestr ar fy meddianau i, neu feddiannau rhywral o'm cymydogion yn y Dosparth hwn, y bydd i mi dalu ymaith bob gweithiwr dyddiol sydd yn awr yn fy ngwasanaeth; ac uis cymmeraf un o honyn tu ol hyd nes caiff y fath ddynion drygionus eu dal a'u cospi.

ABEL LEWES GOWER.

Castell-Malgwyn, Gor. 24, 1843.

ISAAC THOMAS, PRINTER, ST. MARY-STREET, CARDIGAN.

Yn ogystal ag adeiladu plasty hardd o gerrig lleol a chreu gerddi deniadol o gwmpas ei ystad, adeiladodd Syr Benjamin Hammet ffordd newydd a dwy bont i gysylltu pentrefi Llechryd a Chilgerran. Saif y naill bont a'r llall hyd heddiw. Un bwa sydd i Castell Malgwyn Bridge, 1799; pontia hon weddillion y gamlas a ddygai ddŵr i'r gwaith alciam. Ceir plât haearn bwrw ac arno arbaïs Hammet ynghyd ag enw a dyddiad. Mae'r ail bont yn cysylltu'r plas â phentref Cilgerran ac yn croesi Morgenau, rhagnant sy'n llifo i Afon Teifi ryw ddwy filltir i'r dwyrafn o Gilgerran. Ceir llechen ar y bont hon yn coffáu agor 'Hammet Bridge' ar 21 Awst 1800. Dyma ddygwyl Sant Lawrens ac am gyfnod coffeid y sant tramor hwn yn eglwys Cilgerran cyn adfer y cysegriad i Lawddog. Mae pum bwa i Bont Llechryd, 17 ganrif, sy'n croesi Teifi yn union o flaen y fynedfa i'r plas.

Tardd Morgenau gerllaw Cilrhiewiau gan ffurfio'r ffin ddwyreiniol rhwng plwyfi Cilgerran a phlwyfi Llanfihangel Penbedw a Maenordeifi. Llifa Morgenau dan Rosygilwen, heibio i Bont-rhyd-y-ceirt, drwy gwm Morgenau cyn cyrraedd Cwm Llawddog. Cwm Llawddog yw'r enw ar ran isaf cwm Morgenau. Mae Morgenau yn llifo i Deifi ychydig islaw cored Llechryd. Gall Morgenau fod yn enw person sydd wedi lledu i fod yn enw ar nant ar ôl i'r elfen ragfaenol 'nant' neu 'afon' golli; posiblwydd arall yw mai Morgenau yw'r enw cyflawn ar y nant (ac yn cynnwys yr un elfennau â'r enw personol: 'mor' sef mawr a 'cenau' sef epil ifanc creadur). Roedd Rhŷd-y-ceirt yn enw arall ar Morgenau, yn ôl tystiolaeth hanesydd Cilgerran J R Phillips (1867). Mae'n ymddangos bod sawl pompren wedi croesi Morgenau a'r rheini wedi eu codi ar wahanol adegau wrth i'r gwaith tirlunio yng nghwm Morgenau, gan Charles Price o Lechryd a theulu Hammet, fynd rhagddo. Yng Nghwm Llawddog un bont yn unig a grybwylir gan bostmon yr afon, sef Pont Llawddog, ond anodd ar hyn o bryd benderfynu ai pompren a ddynodir gan yr enw Pont Llawddog ai peidio.

David Thorne

Threats to Llechryd Weir: Abel Lewes Gower warns Rebecca
(*Nat. Library of Wales*)

I'ch dyddiadur

Save the date

Cynhadledd a Chyfarfod Blynnyddol CELIC. Maes y Sioe, Llanelwedd	3/10/2015	WPNS Annual Conference and General Meeting. Royal Welsh Showground, Llanelwedd
Cynhadledd 'Morol'. Prifysgol Cymru y Drindod Dewi Sant, Llanbedr	31/10/2015	'Morol' Conference. University of Wales Trinity Saint David, Lampeter
14.30. Angharad Fychan: Gochel gwympo, torri gwddwg, a mynd i bwll Uffern! Ystafell y Cyngor, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth	7/11/2015	14.30. Angharad Fychan: Gochel gwympo, torri gwddwg, a mynd i bwll Uffern! (Place-name perils in mid-Wales) Welsh-language lecture with simultaneous translation. Council Chamber, National Library of Wales, Aberystwyth
11.30. David Thorne: Mapio Afon. Tafarn y Talardd, Llanllwni	26/11/2015	11.30. David Thorne: Mapping a River. Tafarn y Talardd, Llanllwni
19.30. David Thorne: Places and Perceptions of Place-names in Carmarthenshire. Capel Sul, Heol y Bont, Cydweli	28/04/2016	19.30. David Thorne: Places and Perceptions of Place-names in Carmarthenshire. Capel Sul, Bridge St, Kidwelly
Cynhadledd a Chyfarfod Blynnyddol CELIC. Coleg Llysfaesi, Ruthun	1/10/2016	WPNS Annual Conference and General Meeting. Llysfaesi College, Rhuthin

Mae Cymdeithas Enwau Lleoedd Cymru yn noddi dwy gystadleuaeth:

Eisteddfod Genedlaethol Sir Fynwy a'r Cyffiniau 29 Gorffennaf – 6 Awst 2016

Traethawd yn cofnodi enwau lleoedd cysylltiedig ag afon neu ran o afon, gan nodi eu lleoliad (gyda chyfeirnod grid), ffynhonnell yr wybodaeth, a thrafod eu hystyron neu eu harwyddocâd

Gwobr: £200

Beirniad: Mary Wiliam

Ceir manylion pellach yn y Rhestr Testunau

Ar y cyd gyda Chymdeithas Hanes Amaethyddiaeth Ceredigion

Llunio casgliad o enwau tai annedd diflanedig o fewn plwyf neu ardal yng Ngheredigion

1. Cofnodi enw pob tŷ annedd adfail/diflanedig, gan roi cyfeirnod grid 6 neu 8 digid os yw'r lleoliad yn wybyddus, a nodi ffynhonnell yr wybodaeth.
2. Byddai'n ddymunol os gellir cynnwys llun (hen a/neu gyfoes) o'r adfail/lleoliad, ac unrhyw wybodaeth berthnasol arall e.e. dehongliad o ystyr yr enw, chwedl neu hanesyn sy'n esbonio ei darddiad, cymhariaeth ag enwau eraill yn cynnwys yr un elfen(nau), a.y.b.
3. Mae'r gystadleuaeth yn agored i drigolion Ceredigion neu a anwyd yng Ngheredigion.
4. Gofynnner i bod cystadleuydd ddanfon ei waith ar ffurf copïau A4 wedi eu rhwymo.
5. Danfoner copi terfynol o'r gwaith a gwblhawyd gan bob ymgeisydd i'r cyfeiriad isod:

Tudor Jones, Dolwyre, Llanrhystud, Ceredigion, SY23 5AA.

6. Dyddiad cau: 31 Gorffennaf, 2016.

7. Dyddiad y cyhoeddwr yr enillwyr: Hydref 2016.

8. Cynigir gwobrau fel a ganlyn:

1af £100, 2ail £75, 3ydd £50, 4ydd £25.00.

Beirniad y gystadleuaeth: Mr Handel Jones, Rhandir-mwyn

9. Bydd copi o bob ymgais a dderbynir yn cael ei drosglwyddo i archif Cymdeithas Enwau Lleoedd Cymru i'w ddiogelu.

Noder:

Gellir dod o hyd i anheddu drwy archwilio mapiau (e.e. mapiau'r degwm, mapiau stad, mapiau'r OS), cofnodion (e.e. y Cyfrifiad, Siediwlau'r Degwm), llyfrau hanes lleol, a.y.b., yn ogystal â defnyddio dystiolaeth lafar ac olion y tirwedd ei hun. Dylid cofio y gall enwau caeau fod yn cadw cof o leoliad aneddiadau diflanedig weithiau hefyd.